

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ

БРОЙ 1, 2026

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION

VOLUME 1, 2026

УЧИЛИЩНОТО НАСТОЯТЕЛСТВО В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

ПЕНКА НЕНОВА ЦОНЕВА

Penka Nenova Tsoneva THE SCHOOL BOARD OF EASTERN RUMELIA

Резюме. Настоящото изследване, историко-педагогическо по характер, представя законодателното постановяване на училищните отношения и връзки и изграждането на училищното настоятелство в качеството му на местен орган на училищно управление в Източна Румелия.

Ключови думи: училищно настоятелство; училищно управление; статут и функции на местния орган за училищно управление.

Summary. The present study, historical and pedagogical in nature, presents the legislative enactment of school relations and connections and the establishment of the school board in its capacity as a local school management body in Eastern Rumelia.

Keywords: school board; school management; status and functions of the local school governing body.

ПРЕДГОВОР

Целта на настоящото изследване е да анализира, обобщи и открие характера, статута и функциите на училищното настоятелство в Източна Румелия в периода от 1879 до 1885 г.

В методологически план реализирането на целта предполага прилагането на двете епистеми – конструктивистката и херменевтичната, в единство. На конкретна научно и технологическо равнище методологията на изследването се

идентифицира с използването на аналитико-синтетичния, документалния, биографичния и херменевтичен метод, както и с хронологичния и проблемно-исторически подход.

ИСТОРИЧЕСКА ОБСТАНОВКА

Територията на Санстефанска България е прекроена с решенията на Берлинския конгрес (Санстефански договор, 1878: чл. 6). Берлинският мирен договор, подписан на 13 юли 1878 г., разкъсва етническото и политическо единство на българската нация. Стара планина се явява границата между Княжество България и Източна Румелия¹

Съгласно разпоредбите на Берлинския договор се предвижда създаване на европейска комисия, която да изработи „в споразумение с Портата устройството на Източна Румелия. Тази комисия ще определи в срок от 3 месеца правомощията на генерал-губернатора, както и административното, съдебното и финансовото управление на провинцията съобразно с различните вилаетски закони и с предложенията, направени в осмото заседание на конференцията в Цариград.“ (Берлински договор, 1878: чл. 18). На 14.04.1879 г. Международната комисия, включваща представители на Великите сили (Великобритания, Австро-Унгария, Франция, Германия, Италия и Русия) и на Османската империя, подписва основния закон на Източна Румелия. Органическият устав урежда политическия и обществения живот в Областта, която получава административна автономия и обхваща площ от 35 901 кв. км с население от 815 951 души, сред което доминиращ е българският етнически елемент. „Източна Румелия е област, турена под прямата политическа и военна власт на Н. В. Султана в условия на административна автономия“ (Органически устав, 1879: чл. 1).

Начело на изпълнителната власт, съгласно Органическият устав, застава Главен управител християнин², назначаван от султана с одобрението на Великите сили за срок от 5 години, докато законодателните функции се осъществяват от Областното събрание (пак там: чл. чл. 7, 44 и 99). Органическият устав гарантира равенството на трите

¹ „Образува се провинция Източна Румелия, която ще се намира на юг от Балкана и която ще остане под пряката политическа и военна власт на султана, при условие на административна автономия. Тя ще се ръководи от генерал-губернатор християнин.“ (Берлински договор, 1878: чл. 13).

² Длъжността е заемана последователно от българите Алеко Богориди (1822-1910) и Гаврил Кръстевич (1817-1898).

етнически общности³ – българи, турци и гърци, чиито езици са признати за равноправни в администрацията и ежедневно общуване. Той регламентира либерални условия за свободата на личността и равенството на всички пред закона, осигурява свободата на словото, печата, вероизповеданията, сдруженията, събранията и т. н. (пак там: чл. чл. 28-30, 38-42). Правото на образование е конституционно уредено в чл. 38, където се определя учението като свободно и се изяснява с текст този негов характер: „Свободата на учението се върши според определените от законите условия на способност и нравственост и под надзора на властта, колкото откажва благонравието, общественый порядък и откажва почета на държавните закони. Тоя надзор се простира по всички възпитателни и учебни заведения без никакво изключение.“ (пак там: чл. 38).

Кой е субектът на надзора ? Кой е централният орган на училищно управление ? Централната власт в лицето на Областното събрание и на Постоянния комитет по народна просвета, избран от Събранието и изпълняващ някои негови функции, творят училищното законодателство и просветна политика в Източна Румелия. Областното събрание обсъжда и гласува просветните закони и бюджет. Често пъти Постоянният комитет, който подготвя работата на Събранието, издава публично-административни правилници, сред които са Правилник за стипендиите, Правилник за околийските училищни инспектори и др. Те се одобряват само от Главния управител и имат силата на закон. По този начин се избягва намесата на султана (Негенцов, Хр. и Ив. Ванев, 1959: 28).

Дирекцията на народното просвещение е централният орган, чрез който се реализира образователната политика. Тя е „най-важен ръководен и върховен институт, който се грижи за уредбата на училището в Областта и провежда просветната политика“ (пак там: 26). Статутът на Дирекцията е уреден в Органическия устав и в Закона за началното учение. В нейния състав влизат директорът, началникът на канцеларията и съответните чиновници. Директорът осъществява „върховен надзор над всички учебни и възпитателни заведения, без изключения“, върху основата на законите и правилниците чрез инспекторите (Закон за началното учение, 1881: чл. 2). Той, съгласно Органическия устав, има за задача да следи и надзирава всички училища, да изучава и разпространява най-добрите методи на възпитание и обучение, да поощрява изящните изкуства, да

³ По своя етнически състав преобладаващата част от населението са българи – 573 560 души (69,92 %), следвани от турците (20,56 %), гърците (5,44 %), ромите (2,79 %) и др. (Официална статистика на източнорумелийското население, 1880).

подпомага нуждаещите се ученици и учители, да изготвя закони и правилници по народното образование и др. Две години по-късно Законът за началното учение доразвива и групира задачите в 4 направления. Директорът, след като чуе мнението на Областния училищен съвет, решава всички дидактико-педагогически и дисциплинарни въпроси по началните училища, издава учебни основи за началното учение, одобрява и предписва учебници за началните училища, назначава изпитателни комисии за изпит на учители и раздава свидетелства за учителска способност (пак там, 1881: чл. 145).

Тази многостранна дейност, включваща още и подготовка на законопроектите по образованието, директорът осъществява посредством помощни органи – Областния училищен съвет; околийските училищни инспектори /надзиратели/, избирани от религиозните общности; департаменталните училищни съвети и др. Съществен фактор в уредбата на училищата в Източна Румелия е **училищното настоятелство**, чрез което се реализира в определена степен принципът на децентрализация и автономия в училищното управление.

РАЗВИТИЕ НА СТАТУТА И ФУНКЦИИТЕ НА УЧИЛИЩНОТО НАСТОЯТЕЛСТВО В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ. ЗАКОНОВА ОСНОВА

Законът за началното учение в Източна Румелия от 1881 г. урежда статута на училищното настоятелство, като задължава всяка община или неин отдел „да има за училищата по едно училищно настоятелство” (Закон за началното учение, 1881: чл. 100). Принципът за изборност на настоятелите е силно редуциран, а числеността и съставът на градските настоятелства се различават от тези при селските общини. Числеността на първите варира от 4 до 6 души, избирани измежду личните и опитни люде на обществото. В тях по право участва кметът или един от градските съветници, а главният учител е със статут на съвещателен член на настоятелството относно дела, засягащи училището.

Изборността в селските общини е в ръцете на старейския съвет на всяко вероизповедание, който избира от състава си или извън него от 2 до 4 члена. Избраните настоятели, съвместно с учителя или главния учител, осъществяват функциите на този местен орган на училищно управление в Източна Румелия (пак там, 1881: чл. 103). Особен случай са настоятелствата в околийските училища, както и принадлежащите на повече общини или отдели. При тях съставът на настоятелството се избира заедно от старейските съвети на всички тези общини и отдели.

В прилагания принцип за изборност на състава на училищното настоятелство в Областта ясно се акцентира както върху авторитета, престижа и отговорността на тази „служба”, така и върху нейната компетентност. Професионализмът в решаването на училищните въпроси се предпоставя и чрез участието на представители на учителството в дейността на този местен орган.

Съставът и статутът на училищно настоятелство са пряко свързани с осъществяваните от него функции. Така например председателството на кмета, който е и местен училищен надзорник, нарушава суверенитета на настоятелите при вземане на управленски решения. Допълнителните му правомощия в качеството на надзорник включват контрол върху вътрешния ред и дисциплина, училищната документация, употребяваните учебници, методите на обучение и др. Нещо повече. Ако училището е с един учител, надзорникът не само ръководи изпитите и изпраща на околийския инспектор отчет за тях, но „наглядва поведението на учителя и дето потрябва, оправя го с приятелски съвет”, предоставя му отпуск до три дни (пак там, 1881: чл. чл. 118, 120-121). Съсредоточената в ръцете на кмета значителна власт определя неравностойното му положение спрямо останалите настоятели. Настоятелството все по-тясно се свързва с изпълнителната власт и е далеч от възрожденските традиции на реалната автономия. Въпреки редуцираното участие на обществеността, настоятелството си остава орган на местно училищно управление, съвместяващ административно-стопански, финансови, педагогически и контролни функции.

Във връзка с реализирането на основните си функции – осигуряване на задължително начално образование⁴, контрол върху поведението на учителите в училище и извън него и редовното изплащане на заплатите им, превенция и потушаване на конфликти между учители и родители, обосноваване на предложения пред кмета или старейския съвет за назначаване на учители и финансово поддържане на началните училища, настоятелството влиза във функционални взаимоотношения с околийските училищни инспектори. За целта изпраща на околийския инспектор тримесечни отчети относно обхвата на подлежащите на задължително начално обучение деца. Същевременно при посещенията минимум четири пъти годишно на подведомствените му общи и частни училища околийският инспектор обосновава предложения и настоява

⁴ Началното учение е задължително за всички деца, навършили 7 години и продължава до навършване на 13-годишна възраст (Закон, 1881: чл. 9). „Началното учение е поделено на два курса: първостепенен и второстепенен. Първостепенният курс се състои от 4 отделения, всяко едно по една година, а второстепенният – от 2 класа, всеки един от по една година“. (пак там: чл. 13).

пред общинските и училищни власти за построяване на нови училищни сгради и хигиенизиране на наличните, за спазване на учебните програми и назначаване на способни учители, за разумен контрол върху финансовия бюджет на училището.

Училищното настоятелство изпълнява основните функции по материалното осигуряване на училищата в Източна Румелия. Настоятелството управлява финансовите средства и материалните ресурси по изграждането и поддържането на училищните сгради, стратегически приоритет на местното училищно управление. Деца се спират от задължително учение поради липса на помещения за обучение, нехигиенични условия и тесни училища. Цифровите измерения на това явление са представени в Рапорта на до Н. С. Главния управител на Източна Румелия от Директора на народното просвещение за положението на началното и средното учение през 1880-1881 учебна година. „Числото на учениците, сравнено с числото на децата на възраст за задължително учение, дава да се познае, че повече от 2/3 от децата се учат, а около 1/3 от тях остават лишени от добрините на възпитанието. Причината за това е не само предразсъдъкът и нехайството на много родители да пращат децата си в училище, но и в самия недостиг на училищни помещения и учители” (Груев, Й., 1905: 412). Усилените действия на настоятелите в тази насока, приетите училищни закони от Областното събрание (Закон за началното учение в Източна Румелия от 28.02.1881 г.; Правилник за строеж на началните училища от 05.04.1882 г.), както и солидната финансова субсидия на областната управа имат за резултат значително нарастване на процента на децата на възраст за задължително учение, посещаващи училище – от 60 % през 1880/ 81 на 75 % през 1881/82 учебна година (Закон за началното учение, 1881: чл. чл. 73 и 78; Правилник за строеж на началните училища от 1882 г.).

Развитието на училищното законодателство, регламентиращо определена свобода на волеизявление на настоятелството по управлението и издръжката на училището, поддържа неговата инициатива и активност по иначе регламентирани му отговорности в сферата на изграждане и поправка на училищни сгради, стопанисване на училищния имот, управление на приходите, помощите и завещанията. Неговата креативност е свързана с откриване и предлагане на общинския съвет на нови източници на финансови приходи, на форми за социално подпомагане на бедни и награждаване на способни ученици, с обосноваване на разноските по строежа и иновирането на училищните сгради. Последните могат да бъдат погасявани както от приходи от училищни имоти, църковни приходи, доброволни дарения и завещания, така и от общинския бюджет.

В обобщение следва да се открие съвместяването на административно-стопанските и финансовите функции, на педагогическия контрол и ръководство в дейността на училищното настоятелство в качеството му на местен орган на училищно управление в Областта. В уредената със Закона за началното учение в Източна Румелия образователна система съотношението между принципа на централизация и децентрализация е в полза на първия. Намалени са възможностите за участие на обществеността в местното училищно управление за сметка на държавната намеса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването на характера, статута и функциите на училищното настоятелство в Източна Румелия и тяхното развитие през периода 1879-1885 налага следните основни изводи:

Първо, в условията на административна автономия в рамките Османската империя доминиращ е българският етнически елемент. Източна Румелия урежда законодателно връзките и отношенията на училищното настоятелство с учителите, родителите, местната изпълнителна власт, старейския съвет и околийските училищни инспектори. В качеството си на местен орган в уредбата на училищата в Източна Румелия настоятелство реализира в определена степен принципите на децентрализация и автономия в училищното управление в единство с държавното регулиране на вътрешното управление на училищата. Редуцирана е пълната автономия на училищното настоятелство в управление на училището, характерна за възрожденската епоха.

Второ, изграждането на държавната училищна система в Областта е насочено към обхващане на всички училища в единна организация, като всяко от тях е задължено по законов път да има по едно настоятелство. Изборът на училищно настоятелство е в ръцете на старейските съвети по вероизповеданията в общината, а съставът му по право включва представител на местната изпълнителна власт, най-често кмета. Авторитетът на настоятелите и професионализмът на главния учител, имащ статут на съвещателен глас в дейността на местния орган, определят престижа, отговорността и компетентността на тази „служба”.

Трето, функциите на училищното настоятелство в Източна Румелия: административно-стопански, финансови, педагогически и контролни, са застъпени в различна степен. Сред отговорностите на настоятелите по осигуряване на задължително начално учение (от 7 до 13-годишна възраст), по контрола върху поведението на учителите и редовното изплащане на заплатите им, по обосноваване на предложения

пред кмета или старейския съвет за назначаване на учители основна си остава функцията по материалното осигуряване на училищата в Областта. Настоятелството осъществява своята функция по строителство, иновиране и обзавеждане на училищни сгради, стопанисване на училищни имоти и откриване на нови финансови източници в контекста на законово регламентирани субекти по градежа и поддържането на първоначалните и първостепенни училища.

В отличие от Княжество България, където настоятелството е форма за взаимодействие на училището с обществеността, в Източна Румелия то е зависимо от изпълнителната власт и отстъпва в определена степен от възрожденските традиции на реална автономия и местно училищно самоуправление. Независимо от това обстоятелство училищното настоятелство в Областта си остава орган на местно училищно управление, съвместяващ административно-стопански, финансови, педагогически и контролни функции. Неговият исторически опит обогатява възможностите за приемственост на позитивни управленски практики и подходи от съвременните органи на местно училищно управление.

Използвани исторически извори и литературни източници:

Берлински договор, 1878 година.

https://bg.wikisource.org/wiki/Берлински_договор_1878_година. [Berlinski dogovor, 1878 godina. https://bg.wikisource.org/wiki/Berlinski_dogovor_1878_godina].

Груев, Й. (1905) Рапорта на до Н. С. Гл. управител на Източна Румелия от Директора на народното просвещение за положението на началното и средното учение през 1880/81 учебна година. – В: Ванков, Н. Из архивата на Министерството на народното просвещение 1878/79 – 1884/85. София. [Gruev, Y. (1905) Raporta na do N. S. Gl. upravitel na Iztochna Rumelia ot Direktora na narodното prosveshtenie za polozhenieto na nachalното i sredното uchenie prez 1880/81 учебна godina. – V: Vankov, N. Iz arhivata na Ministerstvoto na narodното prosveshtenie 1878/79 – 1884/85. Sofia.].

Закон за началното учение в Източна Румелия от 28.02.1881 г. – Управление на образованието, 1990. [Zakon za nachalното uchenie v Iztochna Rumelia ot 28.02.1881 g. – Upravlenie na obrazovaniето, 1990.].

Негенцов, Хр. и Ив. Ванев (1959) Образованието в Източна Румелия 1879-1885. София. [Negentsov, Hr. i Iv. Vanev (1959) Obrazovaniето v Iztochna Rumelia 1879-1885. Sofia.].

Органически устав на Източна Румелия, Пловдив, 1879 г.
<http://saedinenieto.bg/organicheski-ustav-na-iztochna-rumelia-dokument/> [Organicheski ustav na Iztochna Rumelia, Plovdiv, 1879 g. <http://saedinenieto.bg/organicheski-ustav-na-iztochna-rumelia-dokument/>].

Официална статистика на източнорумелийското население (1880). Пловдив. [Ofitsialna statistika na iztochnorumeliyskoto naselenie (1880). Plovdiv.].

Правилник за строеж на началните училища от 05.04.1882 г. [Pravilnik za stroezh na nachalnite uchilishta ot 05.04.1882 g.]

Санстефански договор, 1878 година <https://vivafolk98.blogspot.com/2014/03/1878.html>
[Sanstefanski dogovor, 1878 godina <https://vivafolk98.blogspot.com/2014/03/1878.html>].

Prof. Penka Nenova Tsoneva, Sc.D.
Web of Science Researcher ID: V-1340-2019
Faculty of Education,
Sofia University „St. Kliment Ohridski “
1504 Sofia, 15 Tsar Osvoboditel Blvd., Bulgaria
E-mail p.tsoneva@fp.uni-sofia.bg